
АКТУАЛЬНІ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ

УДК 332.2:631.95:632.125

ЗБАЛАНСОВАНІ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ — ОСНОВА ЯКОСТІ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ

О.І. Фурдичко, О.І. Ковалів

Інститут агроекології і природокористування НААН

Розглянуто проблеми щодо використання і охорони землі та її природних ресурсів як основи життєдіяльності людини. Обґрунтовано чинники екологічної безпеки продуктів харчування для здоров'я населення в аспекті еколого-економічних і соціальних інтересів суспільства. Окреслено основні напрями розвитку стратегічного планування і формування реальних можливостей: раціонального агрогосподарювання, збереження, відтворення та гармонійного використання навколишнього природного середовища, формування безпечних, здорових і комфортних умов життя в сільській місцевості та гарантування продовольчої безпеки в Україні. Отримання бажаного результату регуляторної політики можливо досягти в процесі проведення комплексного державного землеустрою на національному, регіональних і місцевих рівнях. Запропоновано формувати ефективні землеволодіння і землекористування фермерських і селянських господарств сімейного типу як невід'ємний організм навколишнього природного середовища. Узагальнено основні вимоги до здійснення раціонального природокористування в агролісоландшафтах.

Ключові слова: використання і охорона землі, природокористування, продовольча безпека, здоров'я людини, ландшафт, земельна реформа, інтерес, регулювання.

Найвагомішими чинниками в одержанні продуктів харчування були і залишаються — енергія Сонця, ґрунту, води й повітря і сам фотосинтез.

У процесі свого розвитку людство дедалі більше використовує ресурси агросфери для зростання обсягів виробництва продовольства та сировини — для промисловості. Такий підхід зумовив зростання кількості матеріально-технічних та енергетичних потужностей, необхідних для виробництва одиниці продукції, і як наслідок, виснаження природного потенціалу, деградацію ґрунтів, посилення антропогенного тиску і забруднення довкілля. Ці проблеми посилилися після Чорнобильської трагедії, а також унаслідок відсутності науково обґрунтованих комплексних, системних і збалансованих суспільно-економічних,

особливо аграрних, реформ у новітній історії України.

Конституцією України (ст. 3) закріплено: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави».

Визнання життя і здоров'я людини найвищою соціальною цінністю вимагає особливого ставлення до конкретних умов її життєдіяльності, зокрема до використання землі та її природних ресурсів — основного національного багатства. В процесі такого природокористування соціально-економічні відносини мають слугувати насамперед інтересам усіх громадян України (націо-

нальним інтересам). Вони мають бути зрозумілими для всіх громадян і всебічно підтримуватись громадянським суспільством у відкритому діалозі.

«Нині у світі з огляду на зміну клімату, техногенні катастрофи, катаклізми та антропогенні навантаження з'явилася цілком обґрунтована стурбованість станом навколишнього природного середовища нашої планети, тому гучнішими стають голоси суспільства і громадських організацій щодо довкілля, його охорони як головної умови виживання людства. Тому виникає нагальна потреба в радикальній модернізації екологічного світогляду, виховання, мислення людей. Не випадково ООН наголошує, що у XXI столітті основні завдання людства повинні бути сконцентровані на вивченні й використанні законів екології та біотехнології, екологічному вихованні громадян. Адже все живе органічно пов'язано одне з одним, і ми повинні мати відчуття цього природного зв'язку: хто ти і що тебе оточує», — наголошується на сторінках видання центральних органів виконавчої влади України [1].

Саме тому питання раціонального природокористування, особливо охорони землі з усіма її особливостями та властивостями як багатогранного природного ресурсу і живого природного середовища, є найактуальнішими.

Незважаючи на такі вимоги, на тлі руйнації ведення сільського господарства та його природного потенціалу в умовах розвитку приватного агробізнесу в Україні відбувається зниження рівня не лише продовольчої безпеки та раціонального природокористування, але й виникають прямі загрози життю та здоров'ю людей і довкіллю.

Незаперечним фактом слід вважати і те, що всі неприродні засоби захисту рослин і підвищення родючості ґрунту (хімічні добрива, пестициди, гербіциди, фунгіциди, штучні добавки, стимулятори та різні препарати, генна інженерія тощо) є енергоємними і доволі затратними для нав'язаного ззовні т.зв. сучасного сільськогосподарського виробництва, переробки продуктів полів та ферм і спричиняють велику питому вагу інвестиційних інтересів іноземних

компаній на теренах України. Однак і стан ґрунтів, і проблема екологічної безпеки продуктів харчування для здоров'я населення, а також їх якості, залишаються на низькому рівні.

Така політика спонукає вітчизняних виробників до вилучення з виробництва значних капіталів. У підсумку значних фінансових збитків зазнають громадяни України через «вимивання» коштів з їхніх кишень на купівлю низькоякісних (вироблених у такий спосіб) і небезпечних для здоров'я продуктів харчування, лікування яких також потребує додаткових витрат на ліки, часто неякісні і навіть шкідливі.

Тому нині постав новий, ще гостріший виклик щодо вивчення причинно-наслідкових зв'язків існуючих проблем та їх розв'язання на основі науково обґрунтованих комплексних і системних досліджень на засадах еколого-економічних і соціальних інтересів, а не лише економіки агропромислового виробництва в природному середовищі.

Безпідставно не визнавати, що зростаючі масштаби ерозії, деградації і виснаження ґрунтів, катастрофічний стан з водозабезпеченням (особливо питною водою), скорочення видового різноманіття фауни і флори, знищення агроландшафтів, забруднення пестицидами, нітратами, важкими металами, що безпосередньо зумовлено сільськогосподарською діяльністю, дійшли свого апогею. Такі процеси не тільки порушують екологічний баланс біосфери, але й значно знижують продуктивний потенціал самих сільськогосподарських земель.

Відтак слід вважати, що постійне зосередження уваги деяких представників науки, влади та суспільства на необхідності збільшення врожайності с.-г. культур шляхом поглиблення технократичних заходів (збільшення кількості внесення хімічних добрив, засобів захисту, застосування генної інженерії тощо) як єдиної «сучасної» формули успіху в одержанні експортно-орієнтованої продукції, — з огляду лише на еколого-економічні критерії оцінки якості, що можуть впливати на недоотримання

запланованих прибутків, — є часто невмотивованим і навіть шкідливим.

Саме ці чинники надмірного використання природного потенціалу агропромисловості одночасно з його технологічною деградацією також зумовлюють загрози продовольчій безпеці в Україні, до яких додаються бідність населення, яке не має достатніх доходів для придбання продуктів харчування, та структурна незбалансованість харчування.

Як не парадоксально, але нерідко багато вчених продовжують вважати і констатувати, що проблеми з відтворення агрогосподарської системи в Україні виникають, в основному, через обмежувальний характер присутності зовнішнього інвестиційного капіталу, залежності галузі від екологічних ризиків та через вимоги з боку держави щодо необхідності проведення заходів з охорони природно-ресурсного потенціалу [4, 5]. У такому самому ракурсі переважна більшість учасників агробізнесу України, у т.ч. сучасних науковців, розглядають АПК, зважаючи на природні компоненти в досягненні прибутків лише як на щось другорядне.

У пошуку відкриття секретів покращення якості продукції полів і ферм як головного «аграрного успіху» низка політиків вбачає його у формуванні розвиненої ринкової логістики, а також в делегуванні багатьох функцій супроводження аграрного виробництва і контролю якості самоврядним організаціям, що, беззаперечно, має важливе значення. Проте фрагментарні заходи не вирішують існуючих проблем.

Такі твердження можливі через відсутність об'єктивної і обов'язкової до виконання комплексної національної регуляторної політики в Україні (концепції та програм) з реалізації національних інтересів та конституційних вимог і гарантій щодо: реальних можливостей раціонального ведення натурального сільського господарства, яке часто підмінюється агропромисловим комплексом; збереження, відтворення та гармонійного використання природних ресурсів і навколишнього природного середовища в агролісоландшафтах; форму-

вання безпечних, здорових і комфортних умов життя в сільській місцевості; гарантування продовольчої безпеки та достатку всіх громадян України (без зовнішнього втручання) на різних ієрархічних рівнях і вільного доступу (купівельна спроможність) до споживання натуральної органічно чистої екологічної продукції; розвитку в сучасних умовах всіх ланок органічного сільського господарства і агропромислового виробництва, властивих українським споконвічним традиціям. Слід зауважити, не культивується навіть думка про те, що ключовий захід у здійсненні бажаної регуляторної політики й досягненні успіху криється, насамперед, у процесі проведення комплексного державного землеустрою і землевпорядкування на національному, регіональних і місцевих рівнях [6, 8].

Підкреслимо, що відповідь на порушені проблеми лежить в площині об'єктивності, відкритості, моральності та відповідальності щодо будь-якої діяльності, пов'язаної з ризиками для здоров'я людини.

Наприклад, беззаперечним і доведеним є те, що відмова від масового застосування хімічних добрив, пестицидів, гербіцидів та інших енергоємних хімічних засобів у агропромисловому комплексі і від споживання ненатуральних й неякісних продуктів, до складу яких входять консерванти, штучні ароматизатори та барвники, може зумовити негативні фінансові ризики, зокрема для:

- власників хімічно-промислового бізнесу, котрі монополюють експлуатацію надр в гірничодобувній галузі, порушуючи поверхню землі; здійснюють викиди шкідливих газів в атмосферу, забруднюють водні та земельні ресурси; спричиняють погіршення стану здоров'я людей (особливо працівників хімічних заводів), насамкінець вироблену продукцію (що включає вартість імпортованого газу тощо) безальтернативно дорого нав'язують вітчизняному споживачу;

- власників фармацевтично-промислового бізнесу, котрі монополюють «лікують» людей, які споживають неорганічні не екологічно чисті продукти, не п'ють чисту воду і не дихають чистим повітрям, у т.ч. тих са-

мих працівників хімічних заводів і всіх, хто проживає в межах дії таких виробництв;

- власників рекламного бізнесу, котрі монополюють пропаганду серед агровиробників «незамінність» хімічних добрив і засобів захисту для «шаленого успіху» сільського господарства; серед споживачів — продуктів харчування і напоїв, вироблених переробною промисловістю із застосуванням консервантів, барвників та інших шкідливих добавок; серед усіх хворих людей — «чудо-ліків» для, немовби, поновлення їхнього здоров'я;

- власників банківського бізнесу, котрі монополюють кредитують (під дуже високі відсотки) всіх учасників такого процесу (потерпілих), а також власників цього «зачарованого кола» бізнес-діяльності.

З огляду на це, єдиною і вмотивованою вимогою перед наукою, владою та суспільством повинна стати аксіома щодо чистоти і безпечності харчового ланцюга і довкілля. Адже люди, які тратять менше коштів на ліки, мають можливість додатково купити собі певну кількість якісних і корисних продуктів харчування.

Не слід забувати, що агроекологічна складова розв'язання цих проблем, особливо в час звершення реформ і переходу на ринкові земельні відносини, потребує фундаментальних і прикладних наукових досліджень й розробок теоретичних і методологічних основ (принципів) формування відповідних еколого-економічних відносин та нових організаційних механізмів з реалізації національних інтересів. Крім того, найвагомим заходом має стати пошук варіантів щодо формування науково обґрунтованих за змістом, формою і розміром (диференційовано на всій території України) приватних сімейних фермерських та селянських господарств (родові, сімейні маєтки, які створюють молоді сім'ї, переважно без найманих працівників), які будуть основою формування територіальної громади і своєрідними генераторами комплексного розвитку сільських територій. Такі ефективні землеволодіння і землекористування мають стати невід'ємним організмом живого природного середови-

ща і основним суб'єктом господарювання з вирощування й одержання натуральних продуктів харчування для всіх громадян України.

Саме такі господарства є складовими природно-господарської системи в конкретних природно-кліматичних умовах, і саме вони спрямовуватимуть свою функціональну діяльність на забезпечення біологічних, агроекологічних, технологічних, водорегулювальних, інженерно-технічних та інших вимог. Зважаючи на існування в Україні різних природно-кліматичних умов, великі масиви родючих полів, поряд із пропонованими господарствами, які складатимуть каркас життєдіяльності, в агроландшафтах можуть функціонувати і великі господарства на такій самій агро-екологічній основі.

Яскравим прикладом цього є ПП «Агро-екологія» Шишацького р-ну Полтавської обл., де принципи аграрної екології втілюються послідовно і неухильно на практиці — на площі понад 8 тис. га вже понад 40 років не застосовують жодних хімікатів і плуга. У господарстві розроблено систему органічного землеробства, завдяки якій досягнуто оздоровлення землі, підтримується і навіть поновлюється родючість ґрунту. Поля господарства фактично впродовж всього вегетаційного періоду вкриті рослинами, постійно використовується енергія сонця для формування врожайності сільськогосподарських культур та поліпшення родючості ґрунту.

З огляду на це слід зауважити, що органічне землеробство економічно рентабельне, хоч і не приносить надприбутків. Воно дає значно більше можливості гармонійного розвитку господарств, де поєднується рослинницька і тваринницька галузі, збереження навколишнього середовища, отримання екологічно безпечної продукції. Порівняно з інтенсивними технологіями, органічне землеробство вимагає від керівників і спеціалістів вищого рівня свідомості, інтелекту, знань. Такий підхід має велике соціальне значення, оскільки подає приклад виробництва і виховання людей [1].

Цей приклад дає відповіді майже на всі порушені в нашому дослідженні, а також на інші питання з раціонального природо-користування і розвитку соціально орієнтованої багатокладності сільського господарства і сільських територій в Україні.

Поряд із тим доцільно зважати на те, що забезпечення збалансованого природо-користування можна досягти лише шляхом системної гармонізації цілісного простору, що забезпечить збереження, відтворення та раціональне використання природних ресурсів і навколишнього природного середовища; формування безпечних, здорових і комфортних умов життя; гарантування продовольчої безпеки та достатку всіх громадян України на різних ієрархічних рівнях управління та всіх ланок агропромислового виробництва і споживання продовольства кінцевими споживачами (особливо на всіх етапах харчового ланцюга) [9].

На жаль, в Україні досі не визначено головних пріоритетів стратегічного планування соціально-економічного розвитку, насамперед сільських територій, з одночасним обґрунтуванням механізмів розробки та реалізації стратегії реформування земельних відносин і ведення сільського господарства на агроекологічній основі. Досягти таких перетворень можливо завдяки розробці і реалізації стратегії соціально-економічного розвитку держави і кожного регіону, що має передувати стратегічному плануванню з урахуванням істотної диференціації всієї території України, для яких має бути розроблено індивідуальний стратегічний план.

Лише на основі визначених пріоритетів соціально-економічного розвитку стратегічного планування має формуватися мета та завдання соціально-економічного розвитку конкретного регіону, відповідно до яких розробляються комплексні схеми, генеральні плани і проекти державного землеустрою і землевпорядкування на національному, регіональних і місцевих рівнях. Центральним має залишатися визначення конкретних механізмів і заходів з моделювання комфортних умов для проживання і діяльності людини-господаря як

невід'ємного організму живого природного середовища й основних суб'єктів господарювання в конкретних агроландшафтах.

Під час формування законодавчих норм також потрібно зважати на інтереси, що турбують всіх учасників таких відносин, дотримуючись принципу їх максимального збалансування. На етапі звернення реформування земельних відносин і реального входження у світове співтовариство окремі інтереси пропонується згрупувати в шість блоків, де безкомпромісно і першочергово мають бути витримані і реалізовані вимоги національних інтересів [7].

Зважаючи на багатогранність інтересів на одній і тій самій території, в процесі дослідження встановлено, що найважливішим кроком в досягненні успіху (насамперед на користь національних інтересів) має стати впровадження нових механізмів отримання збалансованих прибутків (доходів) на користь всіх учасників такого земле- та природокористування, що базується на рентній основі. Запропоновані всі чотири складові прибутків (доходів) як виразники певних інтересів є невід'ємними, рентоутворювальними, взаємопов'язаними між собою, всіма учасниками, які використовують і споживають природні ресурси, і державою. Механізми визначення і їх функціонування також мають бути основними складовими при формуванні та генеруванні суспільно-економічних процесів [3, 6, 10].

Тому ми вважаємо, що лише за умов реалізації відповідної внутрішньої регуляторної політики щодо використання землі та її природних ресурсів у комплексі з іншими заходами з'явиться можливість виправити існуюче соціально-економічне та екологічне становище і побудувати правову державу, забезпечивши зростання добробуту в Україні.

ВИСНОВКИ

Дослідження причинно-наслідкових зв'язків з можливого гармонійного розвитку здорової людини в суспільстві та в чистому довікллі вказують на необхідність комплексного і узгодженого поєднання різ-

них інтересів та законодавчого унормування на засадах конституційних вимог української держави.

Ефективність системи функціонування організаційно-правових механізмів збалансованості економічних, екологічних і соціальних інтересів на сучасному етапі трансформації ринкових земельних відносин і урбанізації залежить, певним чином, від стратегічного бачення подальшого розвитку країни.

Оскільки поряд із чистим і безпечним середовищем на якість життя і здоров'я людини вагомий вплив мають якісні продукти харчування і вода, стає очевидно необхідність надання пріоритетного значення веденню агроекологічного сільського господарства і його моніторингу, а також водокористуванню у державній стратегії комплексного економічного, екологічного та соціального розвитку України. Цьому має послужити розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо сталого розвитку кожного конкретного адміністративного утворення базового рівня, кожного водозбору і басейну всіх малих річок та струмків, яким властиві різноманітні особливості та неповторні природно-територіальні і екологічні відмінності.

У критичних умовах глобалізації, за яких сільське господарство переважно залежить від імпорتنих енергоносіїв, техніки, мінеральних добрив та хімічних препаратів для захисту рослин, в Україні доцільно орієнтувати питання продовольчої безпеки на повне самозабезпечення шляхом комплексного раціонального використання і охорони своїх природних ресурсів.

Зважаючи на еколого-економічні і соціальні потреби суспільства, економіко-правові санкції і правова відповідальність всіх інституцій, особливо органів влади, суб'єктів господарювання і кожного з нас за стан і формування системи безпечного життя і здоров'я людини, включаючи продовольчу безпеку, мають розцінюватись як відповідальність за спричинення небезпечних ситуацій і одержані наслідки через нерациональну і антигуманну діяльність у сфері виробництва.

У процесі дослідження також з'ясувалось, що для багатьох наукових закладів і вчених зокрема виявились надто складними і майже не дослідженими науково-теоретичні і практичні засади зі збереження родючості ґрунтів та агроландшафтів з одночасним забезпеченням якісними продуктами харчування і гарантуванням продовольчої безпеки в Україні без застосування хімікатів, пестицидів, гербіцидів, стимуляторів росту рослин і тварин тощо. Вони потребують подальшого комплексного дослідження та державної підтримки для їх вирішення.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Фурдичко О.І.* Від екології природи до екології душі / О.І. Фурдичко, В.В. Писаренко // Урядовий кур'єр. — 2013. — № 185 (10 жовтня). — С. 11.
2. *Ковалів О.І.* Земля та її природні ресурси — основа подальшої внутрішньої політики в Україні на рентній основі (реальна програма дій) / О.І. Ковалів // Землепорядкування. — 2003. — № 3. — С. 16–20.
3. *Ванькович Д.* Критерії інвестиційної привабливості аграрного комплексу України та їх аналіз / Д. Ванькович, О. Дуфенюк // Економіст. — 2003. — № 12. — С. 36–40.
4. *Гайдуцький А.П.* Міждержавна оцінка інвестиційної привабливості аграрного сектору економіки / А.П. Гайдуцький // Актуальні проблеми економіки. — 2004. — № 12(42). — С. 100–107.
5. *Ковалів О.І.* Основні засади комплексної національної регуляторної політики з реалізації конституційних вимог в Україні щодо землі та її природних ресурсів — основного національного багатства (акцент на землях сільськогосподарського призначення) / О.І. Ковалів // Земельне право України. — 2006. — № 2. — С. 45–55.
6. *Ковалів О.І.* Балансування інтересів та впорядкування ринкових земельних відносин — основний інструмент цивілізованих механізмів природокористування / О.І. Ковалів // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. — 2011. — Вип. 163. — Ч. 3. — С. 252–259. — (Серія: економіка, аграрний менеджмент, бізнес).
7. *Ковалів О.І.* Основні особливості економіки природокористування в процесі регулювання земельних відносин / О.І. Ковалів // Інноваційна економіка. — 2012. — Вип. 30. — № 4. — С. 262–265.
8. *Ковалів О.І.* Наслідки земельної реформи в Україні / О.І. Ковалів // Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Збірник матеріалів Чотирнадцятих річних збо-